

Janusz Grzeźlikowski

Szkolnictwo i oświata w diecezji włocławskiej w XIX i początkach XX wieku

Kieleckie Studia Teologiczne 8, 335-356

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. Janusz Gręźlikowski – Włocławek – Lublin – Toruń

SZKOLNICTWO I OŚWIATA W DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ W XIX I POCZĄTKACH XX WIEKU

Dziedzina wychowania, szkolnictwa i oświaty należy bez wątpienia do najważniejszych obszarów ludzkiego życia, a jednocześnie stanowi zagadnienia mające ważne znaczenie dla życia, działalności i misji Kościoła powszechnego i lokalnego. Wielkość bowiem człowieczego ducha, moc świadectwa Kościoła i siła państwa mają swoje korzenie w starannej i wytrwałej edukacji, która kształtuje umysły i serca, wspomaga w zdobywaniu mądrości i korzystaniu z dóbr kultury oraz wspiera w uzyskaniu kompetencji zawodowych¹. Stąd Kościół od swoich początków aktywnie włączał się w dzieło wychowania i oświaty poprzez katechezę i tworzenie sieci własnego szkolnictwa. Odnosi się to również do Kościoła włocławskiego w trudnym okresie XIX i początkach XX w., gdzie sprawy związane ze szkolnictwem, wychowaniem i oświatą stanowiły ważną dziedzinę działalności ustawodawczej biskupów włocławskich, jak też aktywności organizacyjnej oraz duszpasterskiej duchowieństwa i zgromadzeń zakonnych.

Działalność ta najpierw miała na celu przygotowanie kandydatów do stanu duchownego, a następnie także wychowanie, nauczanie i oświatę wiernych, szczególnie dzieci i młodzieży. Dlatego na terenie diecezji istniało i działało wiele rodzajów szkół, o różnym poziomie i znaczeniu, poczynając od szkół parafialnych, szkoły katedralnej, szkół zakonnych, a kończąc na seminarium duchownym. Instytucje te zostaną ukazane i omówione na tle zmian organizacyjnych i terytorialnych diecezji włocławskiej w XIX stulecia oraz zarządzeń biskupów włocławskich, a także działalności kapituły włocławskiej i zgromadzeń zakonnych.

¹ *Szkola i uniwersytet w życiu Kościoła i Narodu*, nr 1, w: *II Polski Synod Plenarny (1991–1999)*, Pallottinum 2001, s. 49; Por. J. Stala, *Uczyć prawdy i w prawdzie. Szkoła i uniwersytet w życiu Kościoła i narodu*, w: *W trzecie tysiąclecie. Komentarz pastoralny do dokumentów II Polskiego Synodu Plenarnego*, red. W. Lechowicz, Tarnów 2000, s. 38–39.

Podjęte zagadnienie jest o tyle interesujące, gdyż dziedzina edukacji wpisana jest w posłannictwo Kościoła i stanowi jedno z ważnych zadań w działalności duchownych i wiernych świeckich, co więcej wpisana jest w realizowanie misji ewangelizacyjnej, a tym samym winna być umieszczona w centrum posługi Kościoła. Jak była ona realizowana w jednej z najstarszych diecezji w Polsce w trudnym okresie XIX i początkach XX wieku, oto pytanie na które zamierza odpowiedzieć niniejsze opracowanie.

1. Diecezja włocławska w XIX i początkach XX wieku

Diecezja włocławska została uformowana na początku XII w. i przetrwała bez zasadniczych zmian terytorialnych i organizacyjnych do początku wieku XIX². Nazywano ją na początku diecezją kujawską. Jednak na synodzie

² Tereny Kujaw w początkach chrześcijaństwa w Polsce, poczynając od roku 968, najpierw były objęte posługą biskupa poznańskiego, a następnie – po roku 1000 – ziemie te znalazły się w zasięgu oddziaływania arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, w skład którego wchodziły diecezje: krakowska, wrocławska i kołobrzaska. Istniejące już wcześniej (od 968 r.) biskupstwo poznańskie weszło w skład metropolii gnieźnieńskiej dopiero po śmierci swego biskupa Ungera w 1012 r. Jak podają historycy, ze względu na warunki społeczno-polityczne, biskupstwo w Kołobrzegu upadło w latach 1007–1013. Z tego powodu przeniesiono je w roku 1013 do Kruszwicy i nazwano diecezją kujawską lub kruszwicką. Biskupstwo to objęło swym zasięgiem tereny upadłej diecezji kołobrzaskiej oraz Pomorze Gdańskie, stając się kontynuatorem diecezji kołobrzaskiej w dziele chrystianizacji Pomorza. Działalność biskupów kruszwickich z powodu braku źródeł historycznych nie jest dokładnie znana. Wiadomo, iż pod koniec panowania Władysława Hermana w 1096 r. Kruszwica poparła synów książęcych Zbigniewa i Bolesława w sporze z ojcem i ze wszechwładnym palatynem Sieciechem. Poparcie to kosztowało życie biskupa kruszwickiego Jana, spalenie grodu, a następnie upadek diecezji. To spowodowało, iż powstała w jej miejsce nowa diecezja – kujawska i pomorska z siedzibą we Włocławku. Miało to miejsce za czasów Bolesława Krzywoustego w roku 1123, kiedy w Polsce (1123–1125) przebywał legat papieski Idzi z Tuskulum. Nie ma dokumentu erekcyjnego, który by jednoznacznie to potwierdzał. Przyjmuje się jednak, iż w tym roku stara diecezja kruszwicka, pozostając w dotychczasowych granicach, otrzymała nową stolicę, od której wzięła nazwę. W świetle niepodważalnego dokumentu, jakim jest bulla protekcyjna dla biskupa włocławskiego z 1148 r., podwaliny pod diecezję w jej nowym miejscu kładli Bolesław Krzywousty i przedstawiciel Stolicy Apostolskiej. Nowa diecezja swym obszarem obejmowała całe Kujawy z Kruszwicą i Inowrocławiem, ciągnęła się wzdłuż lewego brzegu Wisły, aż po Bałtyk, obejmując Pomorze Gdańskie z Gdańskiem i Lęborkiem. Por. *Diecezja włocławska 2000*, opr. W. Frątczak, W. Kujawski, A. Poniński, K. Rulka, L. Urbański, Włocławek 2001, s. 15; I. Subera, *Terytorium diecezji włocławskiej i pomorskiej*, (odbitka z kwartalnika „Prawo Kanoniczne”, 1–4 (1961), s. 28–29; W. Góralski, *Nowa struktura administracji*

provincialnym odbyłym w Piotrkowie w 1551 r. nakazano biskupom tytułować się „biskup włocławski i Pomorza”, a diecezja nosiła nazwę *Vladislaviensis et Pomeraniae*. W języku polskim jednak używano nazwy „diecezja kujawsko-pomorska” lub poprawniej „kujawska i pomorska” oraz „biskup kujawski i pomorski”³. W swoich dziejach diecezja włocławska, czyli kujawsko-pomorska, posiada cztery kolejne okresy, zwane także fazami: kruszwicki (od 1015 r. do 1123 r.), kujawsko-pomorski (1124 do 1818 r.), kujawsko-kaliski (1819 do 1925 r.) i ściśle włocławski od roku 1925⁴. Przez wiele stuleci, do roku 1818, była podzielona na trzy archidiaconaty: kruszwicki, kujawski (włocławski) i pomorski, które z kolei dzieliły się na dekanaty, a te na parafie⁵. Na przestrzeni historii obejmowała swymi granicami nie tylko Kujawy, od których brała nazwę, ale także Pomorze aż po Bałtyk oraz ziemie leżące na południu od Kujaw: kaliską, sieradzką, wieluńską, aż nieomal po Małopolskę⁶. Stąd kilka obecnych diecezji polskich, poprzez współczesne granice, jest związanych z dziejami diecezji włocławskiej. Wiek dziewiętnasty przyniósł znaczące zmiany terytorialne i organizacyjne w diecezji włocławskiej, co wynikało z sytuacji politycznej, niezależnej od Polski⁷.

W powyższym kształcie przetrwała, z niewielkimi zmianami, do roku 1818. W kilka lat po utworzeniu Królestwa Polskiego doszło do reorganizacji administracji kościelnej na jego obszarze. Na mocy bulli *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r. diecezja włocławska otrzymała nową nazwę: kujawsko-

kościelnej w Polsce, „Homo Dei”, 61 (1993), nr 3, s. 55–56; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, 19 (1969), s. 271–275; S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska. Zarys dziejów i organizacji*, Warszawa 1949, s. 5; M. Gumowski, *Biskupstwo kruszwickie*, Poznań 1921, s. 23–24; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 34–36; G. Labuda, *Początki diecezjalnej organizacji kościelnej na Pomorzu i Kujawach w XI i XII wieku*, Zapiski Historyczne Towarzystwa Naukowego w Toruniu, 33 (1968), s. 19–60; K. Buczek, *Pierwsze biskupstwa polskie*, „Kwartalnik Historyczny”, 52 (1938), z. 2, s. 169–209; *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1991*, Włocławek 1991, s. 27.

³ Por. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie wpisów (XV–XVIII w.)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego” w Toruniu, 69 (1964), z. 3, s. 17; S. Librowski, *Wizytacja diecezji włocławskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 8 (1964), cz. I, t. 1, z. 1, s. 29.

⁴ S. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 50 (1967), s. 83.

⁵ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chryścijaństwo polskie XVI–XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce*, pr. zb. pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1970, s. 42.

⁶ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich...*, art. cyt., s. 271–275.

⁷ *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1991*, Włocławek 1991, s. 27; W. Kujawski, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, w: *Diecezja włocławska 2000*, dz. cyt., s. 21.

-kaliska, czyli włocławska, oraz nowe terytorium⁸. Utraciła ona Pomorze wraz z Gdańskiem, za co w zamian otrzymała ziemie na południe od Włocławka, aż po Częstochowę. Bulla spowodowała, że diecezja włocławska weszła w skład metropolii warszawskiej⁹, zmieniając jednocześnie – jak wspomniano – swoją nazwę z diecezji kujawsko-pomorskiej na kujawsko-kaliską, dalej jednak nazywaną włocławską¹⁰. W tym kształcie diecezja była duża terytorialnie, a jej granice nie sprzyjały administrowaniu i prowadzeniu duszpasterstwa. Poza tym siedziba biskupów włocławskich i ich rezydowanie we Włocławku powodowały trudności w komunikowaniu się i przemieszczaniu na krańce diecezji. Okazja do zmian granic diecezji nastąpiła z chwilą odzyskania przez Polskę niepodległości¹¹. Nastąpiło to 28 października 1925 r. na mocy bulli papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*, która przywróciła diecezji nazwę włocławską oraz określiła jej nowe granice¹².

Nowy kształt strukturalno-administracyjny diecezji powstały na początku XIX w. miał duży wpływ na działalność ustawodawczą biskupów włocławskich oraz na życie religijne i duszpasterstwo, w tym również na organizację i działalność szkolnictwa i oświaty. Analizując stan diecezji tamtego czasu pod kątem wyznaniowym, religijnym i duszpasterskim, a przede wszystkim pod

⁸ Układ przestrzenny diecezji kujawsko-kaliskiej, największej w Królestwie Polskim, w niczym nie przypominał dawnego terytorium i granic diecezji. Przedtem była ona zorientowana ku północy i sięgała do Bałtyku. Teraz rozciągała się daleko na południe, aż za Częstochowę. Począwszy od Włocławka, który leżał na samej granicy zaborów, diecezja rozciągała się po Słupcę, Kalisz, Wieluń, Częstochowę, Radomsko, Piotrków Trybunalski, Sieradz i Uniejów. Odszedł cały olbrzymi archidiakoniat pomorski, większość archidiakonatu kruszwickiego, parafie zawiślańskie i część dekanatu wolbormskiego. Jedynie katedra, kapituła katedralna i seminarium duchowne pozostawały we Włocławku. W sumie nowo ukształtowana diecezja liczyła 344 parafie, z tego tylko 45 parafii pozostało z dawnego terytorium. Wielki archidiakoniat pomorski został przyłączony do diecezji chełmińskiej z siedzibą w Pelplinie. Archidiakoniat natomiast kruszwicki przyłączono do archidiecezji gnieźnieńskiej. Oba te archidiakonaty znalazły się bowiem na terenie zaboru pruskiego, a więc w innym państwie. Ostateczny kształt diecezji został nadany przez wykonawcę bulli, którym został ustanowiony dawny biskup włocławski, Franciszek Skarbek Malczewski, w 1818 r. mianowany pierwszym arcybiskupem metropolitą warszawskim. Por. *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864*, wybór źródeł, opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271–283; S. Librowski, *Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i Narodu*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 49 (1966), s. 268–269.

⁹ W. Góralski, *Nowa struktura administracji kościelnej w Polsce*, art. cyt., s. 57.

¹⁰ W. Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1919–1918)*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 29 (2002), s. 243, 249.

¹¹ *Rocznik Diecezji Włocławskiej 1991*, dz. cyt., s. 30–31.

¹² *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 22; Por. J. Gręźlikowski, *Kościół w Polsce po reformie struktur administracyjnych*, „Teologia i Człowiek”, 4 (2004), s. 175–190.

kątem szkolnictwa i oświaty, należy powiedzieć, że nie wyglądał on imponująco. Był raczej krytyczny i opłakany, widocznych było wiele zaniedbań i nieprawidłowości we wszystkich płaszczynach, które winny być objęte ewangelizacją, poczynając od samych duchownych¹³. Bardzo destrukcyjnie na stan oświaty, szkolnictwa i wychowania wpłynął rozwój protestantyzmu na terenie diecezji włocławskiej. Błędnowierstwo przenikało nie tylko do wiernych świeckich, ale i do duchowieństwa. Poważny kryzys przechodziły zakony i klasztory. Rozszerzające się zwątpienie w metafizykę średniowiecza doprowadziło do obojętności wobec zagadnień religijnych i Kościoła, a także rozwijało i promowało postawę agnostycyzmu oraz etycznego relatywizmu. Następował ogromny rozdźwięk pomiędzy teorią i praktyką, między zasadami i prawdami Ewangelii a hedonizmem, świeckim życiem wiernych świeckich i duchowieństwa¹⁴.

Taki stan rzeczy wymagał głębokiej naprawy i natychmiastowej promulgacji nowych wymogów w zakresie działalności wychowawczej i oświatowej. Wymagał także intensywnej i gorliwej pracy pasterskiej biskupów i całego duchowieństwa na polu szkolnictwa i oświaty.

2. Szkolnictwo parafialne i zakonne

Początki szkolnictwa parafialnego, kolegiackiego i zakonnego sięgają średniowiecza i wywodzą się z okresu odrodzenia karolińskiego¹⁵. Procesowi zakładania szkół w poszczególnych parafiach, jako podstawowych jednostkach administracji kościelnej, pierwotnie przyświecał dwojaki cel: umożliwienie szerszym rzeszom dostępu do kapłaństwa oraz przygotowanie odpowiedniej grupy chłopców, których obecność miała uświetnić sprawowanie obrzędów liturgicznych w kościele. Początkowo szkoły takie powstawały w miastach, potem na przełomie XV i XVI w. także i w wioskach¹⁶. Duży wpływ na rozwój szkolnictwa kościelnego miały również nowe prądy przyniesione z falą humanizmu¹⁷.

¹³ Por. J. Filochowski, *Życiorys ks. Karola Pollnera sufragana diecezji kujawsko-kaliskiej*, Warszawa 1997, s. 31–33.

¹⁴ Por. J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI–XVIII wiek, w: Kościół w Polsce*, pr. zb. pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1970, s. 41–44.

¹⁵ Pierwszą dyspozycją kościelną nakazującą zakładanie szkół katolickich o profilu parafialnym stanowią uchwały synodu odbytego w 529 r. w Vaisnow w Galii, a obowiązek zakładania i utrzymywania szkół na terenie parafii w Kościele zachodnim nakazał Sobór Laterański IV w 1215 r. S. K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku (w świetle wizytacji kościelnych)*, Lublin 1978, s. 7.

¹⁶ Por. A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. II, Warszawa 1939, s. 167.

¹⁷ Por. B. Suchodolski, *Komisja Edukacji Narodowej na tle roli oświaty w dziejowym rozwoju Polski*, Warszawa 1962, s. 49–50.

Sprawa tworzenia i funkcjonowania szkolnictwa parafialnego nabrała szczególnej aktualności na forum Soboru Trydenckiego. Wraz z pojawieniem się i gwałtownym rozszerzaniem reformacji w tym czasie, w Kościele katolickim powstała wyjątkowa potrzeba nauczania szerszego ogółu wiernych, a także konieczność wykształcenia i wychowania religijno-moralnego¹⁸. Wiele polskich synodów potrydenckich nakazywało zakładanie szkół przy parafiach, zalecając również nauczanie języka polskiego oraz wzywając proboszczów do nadzoru szkoły. O powołaniu do życia szkoły parafialnej decydował biskup, który miał też kontrolę nad tworzeniem oraz funkcjonowaniem szkoły, głównie poprzez kanonika scholastyka w kapitule katedralnej. Ten ostatni z kolei zlecał różne zadania co do funkcjonowania szkoły parafialnej proboszczowi konkretnej parafii¹⁹.

Szkoły parafialne przygotowywały młodzież do nauki w szkołach katedralnych lub kolegiackich. Do szkół parafialnych można porównać oddziały niższe szkół katedralnych oraz kolegiackich. W obu przypadkach chodziło o przygotowanie młodzieży do odbycia nauki na wyższym stopniu intelektualnego wtajemniczenia²⁰. Szkoła więc – do czasów Komisji Edukacji Narodowej, a faktycznie i jeszcze dłużej – była agendą parafii i znajdowała się pod kontrolą Kościoła, który nadzorował szkolnictwo i wyznaczał mu cele. Szkoły parafialne rozwinęły się i przeszły znaczące przeobrażenia na przełomie XVII i XVIII stulecia. Wpływ na to miała kontrreformacja oraz idee humanizmu. Jednakże pod koniec istnienia Polski niepodległej, obserwuje się kryzys szkolnictwa parafialnego. Po rozbiorach miejsce szkół parafialnych zajęły szkoły elementarne, prowadzone przez państwo i wyjęte spod opieki Kościoła²¹.

Jeżeli chodzi o szkoły parafialne w XIX i początkach XX w. w diecezji kujawsko-kaliskiej, to funkcjonowały one w wielu parafiach, aczkolwiek ich

¹⁸ Por. S. K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku...*, dz. cyt., s. 7.

¹⁹ Początkowo o wyborze kadry nauczycielskiej decydował wyłącznie proboszcz. Z czasem rodzice dzieci pobierających nauki w szkołach parafialnych wywalczyli sobie prawo współdecydowania o obsadzie wspomnianych stanowisk. Od tej też chwili, decyzję proboszcza musieli zatwierdzać wspomniani rodzice. W przypadku niewielkich, mało licznych szkół parafialnych, zatrudniano jednego nauczyciela. W dużych szkołach nauczyciele pomocniczy wspierali w pracy nauczyciela głównego. Nauczyciela głównego określano mianem *eruditor*, bądź *parvulorum (scholarium)*, *rector scholarum (scholarum)*, rzadziej *scholasticus*. Nauczyciele pomocniczy nosili nazwę *socii*, czyli czeladników, bądź *lacati*, czyli zastępców. T. Wierzbowski, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji Narodowej 1773–1794*, Kraków 1921, cz. 2, s. 118–120.

²⁰ Tamże, s. 119.

²¹ *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 43; S. K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku...*, dz. cyt., s. 80.

sieć nie była imponująca. Wiele parafii takich szkół nie prowadziło i nie posiadało. Na ogół miały je parafie, które były siedzibami dziekanów, a więc parafie dziekańskie, chociaż nie tylko. W różny sposób funkcjonowały szkoły parafialne w takich miejscowościach diecezji, jak: Nieszawa, Radziejów, Brześć Kujawski, Raciążek, Służewo, Kowal, Osiećciny, Chodecz, Bobrowniki, Bytoń, Bronisław, Koneck, Sadlno, Kalisz, Koło, Warta, Sieradz, Sompolno, Sędzin, Stawiszyn, Staw, Słupca, Szadek, Uniejów²². Znaną szkołą była szkoła w Inowrocławiu, która działała na terytorium diecezji włocławskiej do roku 1819²³. Szkoły te prowadzili powoływani przez władzę kościelną nauczyciele. Najczęściej jedną szkołę prowadził jeden nauczyciel (*magister scholae*). W szkołach bardziej bogatych i większych nauczyciel miał do pomocy kantora, który zajmował się nauczaniem śpiewu²⁴.

Program nauczania w szkołach parafialnych diecezji kujawsko-kaliskiej, podobnie jak i w całej Polsce, był zasadniczo określany przez uchwały synodalne lub przez biskupa diecezjalnego. Wpływał on przede wszystkim z samych założeń istnienia tego rodzaju szkół, a więc chodziło o przygotowanie chłopców do służby związanej z liturgią kościelną i do kapłaństwa. Dopiero potem zadaniem szkoły parafialnej było rozszerzanie poprzez uczniów nauki prawd wiary i moralności katolickiej²⁵. Szkoły te, jak na to wskazują wizytacje biskupów włocławskich, uczyły czytania, pisania, początków arytmetyki. Najczęściej w szkołach tych wykładano w języku łacińskim i mimo, że Komisja Edukacji to zakazała, język polski wchodził do tych szkół bardzo powoli²⁶. Uczniowie szkół parafialnych byli zobowiązani do uczestniczenia we Mszy św. oraz innych nabożeństwach niedzielnych i świątecznych, podczas których śpiewali pieśni wraz z nauczycielem albo w inny sposób pomagali w sprawowaniu liturgii²⁷.

Szkoła parafialna mieściła się najczęściej w odrębnym budynku parafialnym, w którym mieszkał jednocześnie nauczyciel. Często obiekty te wymagały remontu, do czego zobowiązywali proboszczów biskupi wizytujący parafie. Zdarzało się, że niektóre szkoły mieściły się w jednym pokoju na plebanii, jak to miało miejsce np. w Kłobi, Lubominie czy Grabiach, co było spowodowane

²² S. K. Olczak, *Szkoły parafialne w archidiecezji włocławskiej w drugiej połowie XVI i pierwszej XVII wieku*, „Studia Płockie”, 9 (1981), s. 158–159.

²³ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska: szkic historyczny na podstawie akt kapitulnych skreślony*, Włocławek 1900, s. 9.

²⁴ S. K. Olczak, *Szkoły parafialne w archidiecezji włocławskiej w drugiej połowie XVI i pierwszej XVII wieku*, art. cyt., s. 159–160.

²⁵ S. Kot, *Szkolnictwo parafialne w Małopolsce XVI–XVII wieku*, Lwów 1912, s. 16–17.

²⁶ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska...*, dz. cyt., s. 23.

²⁷ S. K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku...*, dz. cyt., s. 129–130.

zajmowaniem budynku szkolnego przez osoby postronne²⁸. Należy zauważyć, że szkoły te były całkowicie nadzorowane przez prowadzący je Kościół.

Po ustanowieniu Komisji Edukacji Narodowej w 1773 r. zaczęto tworzyć w niektórych miejscowościach państwowe szkoły elementarne, które zostały wyjęte spod opieki Kościoła. Historycy oświaty przyjmują, że Komisja Edukacji nie zastała zbyt dużej ilości szkół parafialnych, gdyż szkolnictwo parafialne chyliło się ku upadkowi. Odnosi się to również do szkolnictwa na terenie diecezji włocławskiej, chociaż działała tu dość spora liczba szkół parafialnych, które były w różnym stanie²⁹. Komisja Edukacji Narodowej objęła swym zasięgiem całe szkolnictwo parafialne. Nie znosiła go, ale apelowała do szlachty i proboszczów o podjęcie troski o rozwój szkolnictwa parafialnego. Nie przeznaczyła jednak na ten cel żadnych środków finansowych, stąd szlachta i duchowieństwo nie kwapiło się do prowadzenia istniejących szkół parafialnych czy zakładania nowych. Jednakże przyjmuje się, iż Komisja Edukacji spowodowała niewielkie zwiększenie ilości szkół na terenie Polski, w tym również na terenie ówczesnej diecezji włocławskiej³⁰.

Jak wspomniano, po ustanowieniu Komisji Edukacji Narodowej tworzone szkoły elementarne. Odnosi się to również do Włocławka, gdzie taką szkołę założono najprawdopodobniej około roku 1776, o co prosił biskup Antoni Ostrowski (1753–1777). Pragnął on wraz z kapitułą, aby kształciła ona również kandydatów do miejscowego seminarium, co było dość istotne zważywszy na fakt, iż szkoła katedralna była w opłakany stan. Jest wiadomym, że szkoła ta działała we Włocławku na przełomie XVIII i XIX stulecia jako szkoła wojewódzka – sześcioklasowa i była prowadzona przez księży jezuitów sprowadzonych z Torunia. Jednakże stosunkowo szybko upadła na skutek zamieszek w kraju. To spowodowało, że Włocławek pozostał bez szkoły do roku 1820³¹.

Na prośbę obywateli i mieszczan Włocławka właśnie w 1820 r. Komisja Edukacji Narodowej ustanowiła szkołę wydziałową o czterech klasach, a jej prowadzenie powierzyła księżom pijarom sprowadzonym z Radziejowa. W roku 1823–1924 liczyła ona 154 uczniów i ośmiu nauczycieli (pięciu pijarów i trzech nauczycieli świeckich). Pijarzy prowadzili placówkę do 1832 r., po czym przeszła ona pod zarząd świecki. Zajmowała pomieszczenia zamku biskupiego, ofiarowanych tej szkole w 1818 r. przez biskupa Franciszka Malczewskiego (1815–1818). W roku 1860 placówkę tę przeniesiono w inne miejsce, a rok później

²⁸ S. K. Olczak, *Szkoły parafialne w archidiakonacie włocławskim w drugiej połowie XVI i pierwszej XVII wieku*, art. cyt., s. 162.

²⁹ S. K. Olczak, *Szkolnictwo parafialne w Wielkopolsce w XVII i XVIII wieku...*, dz. cyt., s. 77–78.

³⁰ Tamże, s. 79–80; S. Chodyński, *Opisy kościołów diecezji kujawsko-kaliskiej zamieszczane przy schematyzmach diecezji kujawsko-kaliskiej w latach 1873–1893*, Włocławek 1903, s. 15–16.

³¹ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska...*, dz. cyt., s. 130–131.

w jej pomieszczeniach założono czteroklasową szkołę powiatową realną z kierunkiem handlowym. Wkrótce jednak, w 1866 r. szkołę tę zamieniono na gimnazjum realne sześcioklasowe, a następnie na szkołę realną sześcioklasową. W roku 1892 została ona przeniesiona do Kalisza. Tym samym Włocławek pozostał znów bez szkoły³².

W roku 1894 w tymże gmachu, za staraniem biskupa Aleksandra Bereśniewicza (1883–1902), urządzono szkołę trzyklasową miejską z rzemiosłami, o kursie sześcioletnim. Uczyła ona stolarstwa i tokarstwa. Jednocześnie w tym samym roku powołano do życia dwie szkoły elementarne męskie dwuklasowe o kursie czteroletnim i niższą jednoklasową. Powołano również dwie szkoły elementarne jednoklasowe rządowe dla dziewcząt. Oprócz wymienionych działały także szkoły prywatne: dla chłopców czteroklasowa handlowa p. Andrzejczaka, a dla dziewcząt trzy pensje: p. Aleksandry Aspisy (sześcioklasowa), p. Masłowskiej (czteroklasowa) i p. Heleny Jezierskiej (dwuklasowa)³³.

Należy także w tym miejscu wspomnieć o powstałej z inicjatywy biskupa Stanisława Zdzitowieckiego (1902–1927) na początku XX w. szkoły przygotowującej kandydatów do seminarium. Otóż, udało się mu uzyskać zgodę władz carskich na założenie we Włocławku, w 1908 r., niższego seminarium duchownego, które zostało nazwane Liceum im. Piusa X. Otrzymało ono swój nowy gmach i podjęło kształcenie kandydatów do wspomnianej uczelni³⁴.

Biskup Zdzitowiecki jako biskup włocławski zwracał szczególną uwagę na młodzież i jej wychowanie. Od początku swej pracy pasterskiej we Włocławku myślał o utworzeniu szkoły prowadzonej przez Kościół i wychowującej w duchu chrześcijańskim. Podejmował różne próby założenia takiej szkoły, ale władze carskie nie wyrażały zgody na uruchomienie podobnej placówki. Zamyśl swój mógł zrealizować podczas trwania wojny światowej, gdy we Włocławku rządzą Niemcy. W 1916 r. otrzymał pozwolenie na utworzenie szkoły średniej, którą nazwał imieniem ks. Jana Długosza. Szkoła ta najpierw mieściła się w pałacu biskupim, a później – staraniem biskupa – otrzymała własne okazałe lokum. Biskup Zdzitowiecki zdażył w 1925 r. poświęcić fundamenty pod monumentalny gmach gimnazjum. Po jego śmierci w 1927 r., 7 października 1928 r., biskup Władysław Krynicki (1927–1928) dokonał poświęcenia nowego gmachu, w którym powstał Zakład Naukowo-Wychowawczy im. ks. Jana Długosza obejmujący: szkołę podstawową, gimnazjum i liceum. Placówka ta funkcjonowała do wybuchu drugiej wojny światowej. W czasie wojny jej działalność została przerwana, a w zajmowanym przez nią gmachu umieszczono

³² Tamże, s. 132–133.

³³ Tamże, s. 133.

³⁴ *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 45; W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2008, s. 101–103.

niemiecki szpital wojskowy³⁵. Po zakończeniu wojny przez kilka lat szkoła ta prowadziła swoją działalność, jednakże władze komunistyczne w 1961 r. ostatecznie ją zlikwidowały, zabierając diecezji budynek i lokując tam Państwową Szkołę Mechaniczną i Samochodową oraz Studium Nauczycielskie³⁶. W roku 1989 diecezja odzyskała prawo własności całego gmachu szkoły i wydzierżawiła go na potrzeby Zespołu Szkół Samochodowych. Po przekazaniu przez władze miasta budynku szkoły diecezji, otworzono w tym samym roku Publiczne Gimnazjum im. ks. Jana Długosza, a w 2002 r. publiczne liceum. Od 1 września 2003 r. szkoła nosi nazwę Zespołu Szkół Katolickich im. ks. Jana Długosza³⁷.

Jeżeli chodzi o szkoły zakonne, to w XIX w. nie były one zbyt liczne ze względu na represje po powstaniu styczniowym i dokonaną w 1864 r. przez władze carskie kasatę zakonów. Jednakże w pierwszej połowie XIX stulecia możemy mówić o szkołach prowadzonych w diecezji przez zakon pijarów w Radziejowie, Wieluniu i Włocławku³⁸, franciszkanów we Włocławku, Gniewkowie i Nieszawie, jezuitów w Bydgoszczy i Gdańsku³⁹. Wysoko postawione były szkoły bogatych opactw Oliwy, Pelplina i Koronowa oraz Gdańska, a także większych miast pruskich, z których napływało najwięcej kandydatów do kapłaństwa do seminarium włocławskiego⁴⁰.

Dość znaną w XIX w. była szkoła ojców reformatów we Włocławku. Zakon ten sprowadził w 1625 r. do Włocławka biskup Andrzej Lipski (1623–1630). Jeszcze za czasów rządu pruskiego mieszkańcy Włocławka prosili zakonników, aby utworzyli szkołę parafialną dla chłopców. Nie udało się tego dokonać, jednak zamiar ten ponowiono za czasów rządu Księstwa Warszawskiego, co zaowocowało założeniem szkoły średniej w dniu 11 lipca 1814 r. o trzech oddziałach⁴¹. Wykładano w niej język łaciński, ortografię łacińską, polską i niemiecką, arytmetykę, geografie, historię Polski, początki języka niemieckiego i francuskiego, retorykę polską i łacińską, pisanie listów w językach wykładanych, naukę katechizmu. Szkoła ta liczyła w różnym czasie od 140 do 210 uczniów i kończyła się trzydniowym egzaminem publicznym⁴². Po sprowadzeniu zakonu pijarów do Włocławka w 1820 r. i założeniu przez nich szkoły wydziałowej, szkoła ojców reformatów, po interwencji Komisji Rządowej

³⁵ W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, dz. cyt., s. 104–107.

³⁶ *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 45.

³⁷ Tamże, s. 45.

³⁸ S. Chodyński, *Szkoły OO. Pijarów w Radziejowie i w Włocławku*, Włocławek 1911, s. 5–6.

³⁹ *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 46.

⁴⁰ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska...*, dz. cyt., s. 9.

⁴¹ S. Chodyński, *Szkoła OO. Reformatów w Włocławku*, Włocławek 1911, s. 7–8.

⁴² Tamże, s. 12.

Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, stała się szkołą elementarną i funkcjonowała przez wiele jeszcze lat, do 1865 r. W tym to roku odsunięto zakonników od nauczania i posiadania budynku szkolnego, a szkołę zajęła wspomniana komisja i umieściła tam nauczycieli świeckich⁴³. W pomieszczeniach tej szkoły, mieszczącej się przy klasztorze reformatów, urządzono w 1840 r. niezależną szkołę dla młodzieży rzemieślniczej, która miała nauczycieli świeckich, a zajęcia odbywały się tylko w niedziele i święta. Działała ona do roku 1865⁴⁴.

Jeżeli chodzi o szkołę pijarów w Radziejowie, to w 1832 r. rząd odebrał temu zakonowi szkoły prowadzone na terenie diecezji i oddał je pod kierownictwo nauczycieli świeckich. Pozbawione celu istnienia i działania zgromadzenie zakonne, dotąd przynoszące istotną korzyść oświacie, stało się bezczynne. Z tego powodu niektórzy z jego członków przyjęli obowiązki prywatnych nauczycieli po domach panów, inni przeszli do duchowieństwa diecezjalnego, jeszcze inni podjęli posługę parafialną⁴⁵.

Kiedy skończył się okres niewoli narodowej i Polska odzyskała niepodległość, wiele zespołów klasztornych świeciło pustkami, stąd władza diecezjalna godziła się na ich objęcie przez nowe zgromadzenia zakonne, powstałe głównie w XIX w. Na skutek tego w diecezji znaleźli się salezjanie, którzy objęli klasztor w Łądzie nad Wartą, gdzie niebawem założyli swoje seminarium zakonne. Tak samo w Kazimierzu Biskupim osiedlili się misjonarze Świętej Rodziny, otwierając tam seminarium zakonne, a także orioniści, którzy osiedliwszy się w Zduńskiej Woli, założyli w tym mieście swoje seminarium zakonne⁴⁶. Należy ponadto wspomnieć o zgromadzeniu siostr urszulanek, które założyło we Włocławku w 1916 r. gimnazjum i liceum. Placówki te zostały w 1951 r. zamknięte przez władze komunistyczne⁴⁷.

3. Szkoła Katedralna Włocławska

Szkoły katedralne w Polsce pojawiają się już na przełomie XII i XIII w. Duży ich rozwój obserwuje się w XII i XIV stuleciu. W latach 1215–1364 było już w Polsce 13 szkół katedralnych oraz 14 przy kolegiatach. W końcu XV w. jednych i drugich było odpowiednio 17 i 30. Szybka rozbudowa organizacji parafialnej oraz uchwały Soboru Laterańskiego IV z 1215 r., przyczyniły się do przyśpieszonego tworzenia szkół parafialnych, w tym także katedralnych⁴⁸.

⁴³ Tamże, s. 18–24.

⁴⁴ Tamże, s. 32, 40–41.

⁴⁵ S. Chodyński, *Szkoły OO. Pijarów w Radziejowie i w Włocławku*, dz. cyt., s. 33–34.

⁴⁶ Tamże, s. 47.

⁴⁷ Tamże, s. 45.

⁴⁸ A. Vetulani, *Średniowieczny Kościół polski w zasięgu łacińskiej kultury*, Wrocław 1948, s. 405.

Początkowo szkoły katedralne przeznaczone były dla wyższego duchowieństwa diecezjalnego, później również uczyły się w nich osoby nieprzeznaczone do stanu duchownego, aczkolwiek była to rzadkość⁴⁹.

Początki szkoły katedralnej we Włocławku sięgają XII w. i związane są z początkami powstania katedry⁵⁰. Największa świetność i rozwój tej placówki przypada na drugą połowę wieku XVI. Była ona kolonią Akademii Krakowskiej i z niej miewała nauczycieli, a przynajmniej rektora. Później, kiedy zakon jezuitów i pijarów pozakładał w wielu miejscach diecezji szkoły, z którymi szkoła katedralna nie była w stanie rywalizować, podupadła do poziomu szkoły elementarnej. Przyczyną takiego stanu rzeczy były też walki religijne z protestantami i rozruchy wojenne w kraju, w których to kościoły straciły wiele dawnych funduszy, a przez to nie były w stanie łożyć odpowiednich kwot na utrzymanie szkoły⁵¹. Upadek szkoły ogłosił w roku 1711 biskup Felicjan Konstancy Szaniawski (1706–1720), stwierdzając, że „nie miała ona rektorów z Akademii Krakowskiej, ludzi uczonych, nauczycieli i uczniów oraz funduszy, a tym samym była zgorszeniem i dawała zły przykład szkołom parafialnym”⁵². Przez XVIII stulecie Włocławska Szkoła Katedralna stała się szkołą prywatną uczącą uboższą młodzież miasta Włocławka czytania, pisania i liczenia oraz katechizmu i służenia do Mszy św. W tym ostatnim celu utrzymywała ją do 1865 r. kapituła włocławska⁵³. Oprócz szkoły katedralnej nie było we Włocławku żadnej innej szkoły aż do XIX w.

Władze Księstwa Warszawskiego stawiały liczne przeszkody w funkcjonowaniu tej placówki, nawet kiedy była ona szkołą elementarną. Prefektura bydgoska w 1808 r. poleciła kapitule włocławskiej zamknąć szkołę pod pozorem, iż otworzyła we Włocławku szkołę miejską. Magistrat zajął dom zajmowany przez szkołę na łaźnię dla wojska, a fundusze przeznaczone na jej utrzymanie chciano przejąć na prowadzenie szkoły miejskiej. Podjęte jednak starania przez biskupa Franciszka Malczewskiego i kapitułę katedralną doprowadziły do ponownego uruchomienia szkoły. Utrzymywana z własnych dochodów kapituły dotrwała ona aż do czasu zamknięcia jej przez nowe rozporządzenia rządowe z 1865 r.⁵⁴

Pomieszczenia szkoły katedralnej znajdowały się na przestrzeni historii w różnych budynkach i nie były ani wspaniałe, ani wygodne⁵⁵. Po zniszczeniu wybudowanego w 1736 r. pomieszczenia na szkołę, kapituła podjęła w 1768 r.

⁴⁹ Tamże, s. 405–406.

⁵⁰ *Diecezja Włocławska 2000*, dz. cyt., s. 80–81.

⁵¹ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska...*, dz. cyt., s. 8.

⁵² Tamże, s. 8.

⁵³ Tamże, s. 8.

⁵⁴ Tamże, s. 62–63.

⁵⁵ W początkach jej funkcjonowania znajdowała się przy katedrze obok zamku biskupiego nad Wisłą. W latach 1435–1453 postawiono nowy budynek na pomieszczenia dla szkoły. Uległo on jednak szybkiej dewastacji i w latach 1559–1561 kapituła

decyzję o budowie nowego obiektu. Przedsięwzięcie to nie powiodło się i nie zostało szybko zrealizowane z powodu braku funduszy. Postanowiono naprawić dotychczasową siedzibę szkoły, aby mogła dalej prowadzić nauczanie. Do budowy powrócono w 1791 r., powierzając ją prałatowi Antoniemu Dembowskiemu. On to wznosił nową szkołę w pobliżu kościoła św. Stanisława, gdzie w 1799 r. została przeniesiona placówka. Działała do 1811 r., kiedy to po zarządzeniu rządowym reorganizującym nauczanie szkolne, została zamknięta. Dom szkolny został wtedy wydzierżawiony nauczycielowi Fatalskiemu, który uczył tutaj dzieci prywatnie. Po roku jednak magistrat zajął szkołę na łaźnię dla wojska i zniszczył do reszty. Po czym obiekt został przez kapitułę rozebrany, a plac po budynku sprzedano kupcowi Braunowi, który w 1821 r. wystawił tam spichrz⁵⁶.

Jak wspomniano, szkoła katedralna funkcjonowała do 1865 r. Nie mając od 1811 r. budynku, kapituła postanowiła otworzyć szkołę, po rocznej przerwie, a więc w roku 1812, w pomieszczeniach po refektarzu księży psalterzystów. W tym czasie placówka nie miała więc stałego miejsca i funkcjonowała z przerwami. W 1826 r. kapituła przeznaczyła na szkołę pomieszczenie jednego z wikariuszy katedralnych i tak było aż do jej zniesienia⁵⁷.

Nadzór nad Włocławską Szkołą Katedralną sprawował w imieniu kapituły i biskupa prałat scholastyk. Jego obowiązkiem było uczyć młodzież lub przynajmniej dostarczyć szkole nauczyciela, czuwać nad jego pracą w szkole i obyczajami oraz nad postępem uczniów w nauce i moralności. Prałat scholastyk składał każdego roku kapitule sprawozdanie ze swojej działalności. Kapituła miała prawo wysyłania swego delegata celem wizytowania szkoły. Prawo wizytowania szkoły miał także biskup. W 1842 r. stały nadzór nad szkołą katedralną zlecono przebywającym na stałe przy katedrze prałatowi Szremowiczowi i kanonikowi Malczewskiemu, a w 1851 r. kanonikowi Jórkieviczowi, gdyż

wzniosła kolejny obiekt. Miejsce nowej szkoły musiało być jednak niedogodne i zbyt odległe od katedry, gdyż biskup Stanisław Karnkowski (1567–1581) przeniósł placówkę do innego budynku na ulicę Cyganka, blisko kościoła św. Witalisa i samej katedry. W czasie najazdu Szwedów na Włocławek w roku 1657 został spalony dom szkolny. Wyremontowano go w 1664 r., jednak służył szkole niedługo, gdyż szybko niszczał i nie nadawał się do celów dydaktycznych. W związku z tym na polecenie biskupa Bonawentury Madalińskiego (1681–1691) kapituła podjęła w 1689 r. decyzję o wybudowaniu nowego budynku na pomieszczenia dla szkoły. Niemniej budowy nie podjęto, a szkoła nadal funkcjonowała w bardzo zniszczonym budynku. Ponowną decyzję o wybudowaniu nowej szkoły kapituła podjęła 3 lutego 1724 r. W tym czasie przeniesiono placówkę do wynajętego pomieszczenia prywatnego na mieście. Ostatecznie szkoła została wybudowana w 1736 r. w pobliżu kościoła św. Stanisława. Por. tamże, s. 14–15.

⁵⁶ Tamże, s. 18–19; S. Librowski, *Diecezja włocławska oraz jej wkład w życie Kościoła i Narodu*, dz. cyt., s. 268.

⁵⁷ S. Chodyński, *Szkoła Katedralna Włocławska...*, dz. cyt., s. 19–20.

prałat scholastyk otrzymał urząd wikariusza kapitulnego w innej diecezji. Od roku 1857 opiekunem szkoły został kanonik Onufry Dąbrowski, który był pijarem i nauczycielem religii w szkołach rządowych w Kaliszu i we Włocławku⁵⁸.

4. Seminarium Duchowne we Włocławku

Instytucja seminariów duchownych w Kościele zrodziła się na Soborze Trydenckim, który nakazał biskupom ordynariuszom zakładanie zakładów dla kształcenia kandydatów do kapłaństwa. Była to jedna z ważniejszych i doniosłych decyzji tego soboru, podejmującego reformę i odnowę Kościoła, który dnia 8 maja 1563 r. uchwalił i przyjął Dekret *Cum adolescentium aetas*, polecający biskupom powoływanie do życia seminariów duchownych⁵⁹. Każda diecezja została nim zobowiązana do posiadania własnego seminarium. Chciano w ten sposób stworzyć nowe, bardziej optymalne i korzystniejsze niż dotąd warunki kształcenia i wychowywania kandydatów do kapłaństwa⁶⁰. Wykonanie zaleceń *Tridentinum* co do powoływania seminariów duchownych w poszczególnych diecezjach zależało przede wszystkim od biskupów diecezjalnych. W diecezji włocławskiej realizacją dekretu soborowego zajął się gorliwy zwolennik reformy trydenckiej biskup Stanisław Karnkowski, późniejszy arcybiskup gnieźnieński, który za zgodą kapituły włocławskiej i zgromadzonego na synodzie duchowieństwa, dnia 16 marca 1568 r. ufundował i założył Diecezjalne Seminarium Włocławskie, jako pierwsze na ziemiach tzw. rdzennej Polski, a trzecie w obecnych granicach naszego państwa⁶¹. Fundacja seminarium została zatwierdzona wraz

⁵⁸ Tamże, s. 70; Z. Arentowicz, *Z dawnego Włocławka*, Włocławek 1928, s. 33–34.

⁵⁹ J. Gręźlikowski, *Seminaria diecezji włocławskiej w świetle uchwał synodów potrydenckich*, „Studia Włocławskie”, t. 3, (2000), s. 347–359.

⁶⁰ W. Góralski, *Przygotowanie kandydatów do kapłaństwa w diecezji płockiej w świetle potrydenckich synodów diecezjalnych*, „Studia Płockie”, t. 22, (1994), s. 67.

⁶¹ Tekst fundacji Seminarium Włocławskiego zamieściły statuty synodalne z 1568 r.: „Duchowieństwo diecezji włocławskiej, zebrane na synodzie we Włocławku 16 marca 1568 r., pod przewodnictwem biskupa Stanisława Karnkowskiego, uchwała fundację seminarium duchownego, zaproponowaną przez tegoż biskupa”. *Acta Synodi Dioeclesanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*, w: Z. Chodyński, *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis Pomeraniae*, Warszawa 1890, s. 79; W. Kujawski, *Włocławek w czasach nowożytnych i jego dzieje kościelne*, w: Włocławek. Dzieje miasta miasta, red. J. Staszewski, t. I, Włocławek 1999, s. 252; S. Librowski, *Właściwie, które seminarium w Polsce jest najstarsze?*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 17 (1968), s. 185–189; S. Librowski, *Czterechsetlecie erekcji Seminarium Włocławskiego (1569–1969)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969), s. 125–132; S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminarium diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie”, 72 (1969), z. 2, s. 218–231; A. Petrani, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, s. 14–15.

ze statutami synodu, które zostały przez biskupa Karnkowskiego przesłane do Stolicy Apostolskiej do zatwierdzenia przez papieża Piusa V⁶².

Posiadając potwierdzenie fundacji seminarium, po rocznych przygotowaniach i realizacji zaplanowanych na synodzie oraz przewidzianych później środków materialnych, dnia 16 sierpnia 1569 r., na zebraniu generalnym kapituły katedralnej i za jej zgodą, biskup Karnkowski wydał dokument erekcyjny Seminarium Duchownego we Włocławku⁶³.

Seminarium zaczęło funkcjonować zaraz po swej fundacji, a przynajmniej po erekcji⁶⁴. Brak należytego pomieszczenia, zarazy nawiedzające miasto oraz brak trwałego funduszu na utrzymanie uczelni nie sprzyjały jej rozwojowi. Na skutek powyższych okoliczności biskup Karnowski nie zdołał rozwinąć swego dzieła, a powstałe trudności poważnie zachwiały bytem i funkcjonowaniem seminarium. Przechodząc w 1581 r. na stolicę gnieźnieńską, pozostawił je bez profesorów i alumnów⁶⁵.

Następcy biskupa Karnkowskiego na stolicy biskupiej we Włocławku kontynuowali w różny sposób i z różnym powodzeniem dzieło swego poprzednika⁶⁶. Nowej erekcji seminarium duchownego dokonał 31 grudnia 1719 r. biskup Konstanty Felicjan Szaniawski (1707–1720), powierzając je pieczy zgromadzeniu zakonnemu Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, którzy

⁶² *Acta Synodi Dioeceseanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*, w: Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 79; Por. S. Librowski, *Czterechsetlecie fundacji Seminarium Włocławskiego*, s. 183.

⁶³ Dokument erekcyjny seminarium został zatytułowany: „Stanisław Karnkowski, biskup włocławski, za zgodą miejscowej kapituły katedralnej, wystawia dokument erekcyjny dla ufundowanego w dniu 16 marca 1568 roku Seminarium Duchownego we Włocławku, w którym określa jego organizację i zapewnia mu byt materialny”. Oryginał znajduje się w Archiwum Diecezji Włocławskiej, bez sygnatury. Pergamin zapisany na 4 kartach plus 2 karty ochronne, podpisany przez biskupa założyciela. Opatrzony pieczęcią woskową biskupa Karnkowskiego i kapituły włocławskiej, które wiszą na jedwabnym sznurze, założonym wzdłuż grzbietu dokumentu. Por. S. Librowski, *Czterechsetlecie erekcji Seminarium Włocławskiego*, dz. cyt., Lublin 1968, s. 127; S. Szezeblewski, *Seminaria duchowne w diecezji włocławskiej*, „Ateneum Kapłańskie”, 72 (1969), z. 2, s. 238.

⁶⁴ S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, dz. cyt., s. 225. *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach i pierwsze seminaria diecezjalne w Polsce*, „Ateneum Kapłańskie”, 72 (1969), z. 2, s. 218–231

⁶⁵ Por. S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, Włocławek 1904, s. 194–195; S. Librowski, *Czterechsetlecie fundacji Seminarium Włocławskiego*, dz. cyt., s. 183.

⁶⁶ Przede wszystkim podejmowali trud zapewnienia seminarium odpowiednich środków materialnych na jego utrzymanie. Należy tutaj wspomnieć biskupa Pawła Wołuckiego (1616–1622), który podjął się budowy specjalnego gmachu dla uczelni i za jego przyczyną Seminarium Włocławskie w 1619 r. otrzymało własny, piętrowy budynek na potrzeby uczenia kleryków. Zaslugi dla rozwoju tej uczelni ma również biskup Maciej Łubieński (1631–1641). Niektórzy biskupi w XVII i XVIII w. wysyłali i kształcili zgłaszających się kandydatów do kapłaństwa w kolegiach jezuickich w Braniewie,

wówczas uchodzili za najlepszych kierowników seminariów diecezjalnych⁶⁷. Do pracy w Seminarium Włocławskim zostało powołanych czterech misjonarzy: prefekt, dwóch profesorów i brat zakonny do prowadzenia gospodarstwa seminaryjnego. Od tego czasu rozpoczął się dla tej uczelni jakby nowy czas. Misjonarze przyjmowali do seminarium najchętniej absolwentów z kolegów jezuickich, które pod wieloma względami dorównywały szkołom akademickim. Przybywali więc kandydaci dobrze przygotowani nie tylko w zakresie nauk ogólnych, ale również w zakresie filozofii i teologii. Misjonarzom pozostawało tylko uzupełnić te wiadomości i praktycznie przygotować kandydatów do przyszłej pracy kapłańskiej. Najwięcej uwagi poświęcali oni formacji duchowej alumnów oraz uczeniu teologii moralnej, kaznodziejstwa, katechizowania, udzielania sakramentów, przepisów liturgicznych i śpiewu. Na zdobycie tych umiejętności do 1808 r. przeznaczono dwa lata studiów. W 1809 r. biskup Feliks Tomasz Lewiński (1784–1818) przedłużył czas studiów w seminarium do trzech lat, w 1818 r. – do czterech. Rocznie przez prawie cały okres XIX w. przyjmowano do seminarium ok. 25 alumnów. Poziom uczelni zależał w dużym stopniu od naukowego przygotowania profesorów i ich liczby. Od 1819 r. było ich trzech, od 1826 r. – pięciu, a od 1830 r. – sześciu. Prawie do końca XVIII w. nie używano podręczników. Alumni korzystali z notatek profesorów albo własnych zapisków. Do podręczników zaczęto sięgać z początkiem XIX stulecia. Były to najczęściej tłumaczenia z dzieł obcych lub podręczniki układane przez polskich misjonarzy św. Wincentego à Paulo⁶⁸.

Zgromadzenie misjonarzy św. Wincentego à Paulo prowadziło Seminarium Włocławskie przez okres 145 lat, do momentu wydania ukazu carskiego z 8 listopada 1864 r., znoszącego klasztory w Królestwie Polskim. Ukaz ten objął swym zasięgiem także pięciu misjonarzy prowadzących i pracujących w seminarium. Dwóch młodszych wiekiem przeszło do pracy parafialnej, a starsi pozostali w seminarium i w dalszym ciągu – za przyzwoleniem władz carskich – spełniali swoje obowiązki. W celu uzupełnienia grona profesorskiego, biskup Michał Marczewski (1856–1867) od początku roku seminaryjnego 1866/67 powołał do pracy w tej placówce księży z duchowieństwa diecezjalnego – Zenona i Stanisława Chodyńskich. Biskup Marczewski wystąpił również do władz carskich o pozwolenie na kierowanie seminarium przez pewien czas dotychczasowemu prefektowi misjonarzowi Franciszkowi

Wilnie, Krakowie, a także w Rzymie, Wiedniu i Augsburgu. To powodowało, iż Seminarium Duchowne we Włocławku nie rozwijało się, a chyliło się ku upadkowi. Por. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 402; S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 32–38.

⁶⁷ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 32–38; S. Szczeblewski, *Seminarium duchowne diecezji włocławskiej*, art. cyt., s. 241–242.

⁶⁸ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 38–40.

Płoszczyńskiemu. Miał on wprowadzić księży Chodyńskich w trudną sztukę prowadzenia i zarządzania seminarium. Pełnił on swoją funkcję – za zgodą władz carskich – do śmierci, która nastąpiła w 1873 r., a więc jeszcze przez dziewięć lat⁶⁹. Po nim kierownictwo seminarium i urząd rektora objął najpierw Zenon w latach 1873–1888, a potem, w latach 1888–1908, Stanisław Chodyński⁷⁰. Jego następcą został w roku 1908 ks. Idzi Radziszewski, późniejszy rektor Akademii Duchowej w Petersburgu, który przed objęciem rektorstwa – z polecenia biskupa Stanisława Zdzitowieckiego odbył podróż zagraniczną celem bliższego poznania seminariów duchownych w Belgii, Niemczech, Austrii i Szwajcarii⁷¹. Oni to, wspólnie z innymi księżmi diecezji wrocławskiej, wtedy zwanej kujawsko-kaliską, stworzyli na przełomie XIX i XX stulecia przy Wrocławskim Seminarium Duchownym najsilniejszy ośrodek myśli teologicznej na ziemiach polskich⁷². To między innymi pozwoliło, iż z inicjatywy ks. Idziego Radziszewskiego, powstał w lutym 1918 r. wśród Polonii w Petersburgu Komitet Organizacyjny Uniwersytetu Katolickiego w Lublinie. Jego pierwszym rektorem został właśnie kapłan diecezji wrocławskiej ks. Idzi Radziszewski (1918–1922), który wraz z czterema kapłanami diecezji wrocławskiej przybył do Lublina i utworzył Katolicki Uniwersytet Lubelski⁷³. Celem nowo utworzonej instytucji było prowadzenie badań naukowych w duchu harmonii między nauką a wiarą, kształcenie kadry inteligencji katolickiej oraz podnoszenie narodu na wyższy poziom życia religijnego i intelektualnego. Dewizą uczelni stało się i do dziś jest hasło *Deo et Patrie – Bogu i Ojczyźnie*⁷⁴. Warto w tym miejscu zauważyć, iż z Wrocławskiego Seminarium Duchownego wychodzili

⁶⁹ S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne w diecezji wrocławskiej*, art. cyt., s. 243–244.

⁷⁰ S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne w diecezji wrocławskiej*, art. cyt., s. 247; S. Librowski, *Dekret Soboru Trydenckiego o seminariach*, art. cyt., s. 225–226.

⁷¹ K. Rulka, *Rektorzy, wicerektorzy, prefekci seminarium wrocławskiego*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, pr. zb. pod red. W. Hanca i K. Rulki, Wrocław 1997, s. 133.

⁷² W. Dudek, *Teologiczno-naukowy dorobek Wrocławskiego Seminarium Duchownego*, AK 72 (1969), s. 267–300; W. Kujawski, *Wrocław w czasach nowożytnych i jego dzieje kościelne*, s. 258.

⁷³ Czterech rektorów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego pochodziło z grona profesorów Seminarium Wrocławskiego: ks. Idzi Radziszewski (1918–1922), ks. Józef Kruszyński (1925–1933), ks. Antoni Szymański (1933–1942) i ks. Józef Iwanicki (1952–1956). Nawiązane i ugruntowane przez lata związki z tym katolickim uniwersytetem przetrwały do dziś. Alumni wrocławscy zdobywali tam stopnie magisterskie, doktorskie i habilitacje, z absolwentów KUL-u wywodzi się znaczna część grona profesorskiego, które obecnie zatrudnione jest na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdyż Wyższe Seminarium Duchowne we Wrocławku weszło w strukturę tegoż wydziału i w nich obecnie działa.

⁷⁴ *Profesorowie prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, red. A. Dębiński, W. Staszewski, M. Wójcik, Lublin 2006, s. 7–8.

profesorowie, którzy tworzyli kadre naukową i dydaktyczną w Petersburgu, Warszawie, Łodzi, Lublinie, Krakowie, Częstochowie, Łądzie nad Wartą, Kazimierzu Biskupim, Bydgoszczy czy Toruniu, na uniwersytetach krajowych i zagranicznych, w seminariach diecezjalnych i zakonnych⁷⁵.

Od samego początku swej pracy w Seminarium Włocławskim bracia Chodyńscy starali się podźwignąć placówkę z upadku materialnego i podnieść jej poziom naukowy. Odpowiednio do potrzeb przedłużano lata nauki z czterech do pięciu, z wyraźnym podziałem na 2 lata filozofii i 3 lata teologii. Było to podyktowane potrzebą lepszego przygotowania intelektualnego i duchowego przyszłych kapłanów diecezji włocławskiej. Jednocześnie pod koniec XIX w. dało się zauważyć wzrastającą z każdym rokiem liczbę kleryków, co wymagało powiększenia pomieszczeń seminaryjnych, gdyż dotychczasowy budynek – wybudowany w roku 1843 – nie był w stanie pomieścić wszystkich alumnów. Toteż dzięki staraniom rektora ks. Stanisława Chodyńskiego wzniesiono w 1882 r. piętrowe skrzydło przeznaczone na mieszkania dla kleryków. Natomiast sześć lat później postawiono piętrowy budynek mieszczący kuchnię, refektarz i sale wykładowe na górze, a nieco później, w latach 1899–1900, okazały budynek frontowy wzdłuż ul. Seminaryjnej (obecnie Prymasa Stanisława Karnkowskiego). Zwiększająca się liczba alumnów spowodowała, że w 1908 r. dobudowano do tego budynku drugie piętro⁷⁶.

Wielkim wydarzeniem dla Włocławskiego Seminarium Duchownego było ukazanie się w 1909 r. pierwszego zeszytu czasopisma teologicznego „Ateneum Kapłańskie”, które powstało z inicjatywy ówczesnego rektora seminarium, ks. Idziego Radziszewskiego, późniejszego rektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Było ono dla profesorów włocławskich bodźcem do pracy naukowej, a dla alumnów okazją do wdrażania się do poważnej lektury teologicznej⁷⁷.

Księża diecezjalni przejmując seminarium, zachowywali zaprowadzone i zakorzenione dawne zwyczaje misjonarskie i ustawy biskupów włocławskich regulujące funkcjonowanie i utrzymanie placówki. Dopiero w 1884 r. biskup Aleksander Bereśniewicz wprowadził pewne zmiany, a następnie biskup Stanisław Zdzitowiecki wydał dla tej uczelni nowe konstytucje i regulamin, opracowane bardzo sumiennie przez komisje profesorów, oparte na wskazaniach trydenckich, na nowych zarządzeniach Stolicy Apostolskiej i na dawnych ustawach i zwyczajach diecezjalnych⁷⁸.

⁷⁵ W. Hanc, *Symposium z okazji 425 rocznicy powstania Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku...*, dz. cyt., s. 75–76; Por. *Informator Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL*, Lublin 2005, s. 15–16.

⁷⁶ S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne diecezji włocławskiej*, art. cyt., s. 244.

⁷⁷ J. Bagrowicz, *Wykładowcy pedagogiki i katechetyki (do 1939 r.)*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku...*, dz. cyt., s. 47–48.

⁷⁸ S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne diecezji włocławskiej*, art. cyt., s. 247.

Seminarium Włocławskie dzięki wysokiemu poziomowi naukowemu znalazło się w okresie międzywojennym w czołówce seminariów duchownych w Polsce. Doceniły to władze państwowe, przyznając mu w 1927 r. prawa szkoły wyższej, równoznaczne z prawami fakultetów teologicznych na uniwersytetach⁷⁹.

W ostatnim roku przed wybuchem II wojny światowej w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku pracowało 15 księży profesorów oraz kształciło się ponad 100 alumnów. Dnia 7 X 1939 r. Niemcy aresztowali wszystkich profesorów i 22 alumnów, którzy nie zważając na niebezpieczeństwa, rozpoczęli normalne studia seminaryjne. Aresztowani byli najpierw przetrzymywani w Łądzie, a potem zostali wywiezieni do obozu koncentracyjnego w Dachau, gdzie większość z nich poniosła śmierć męczeńską⁸⁰. Po wojnie seminarium rozpoczęło zajęcia 4 IV 1945 r. na plebani w Lubrańcu (liczyło ono wtedy 36 alumnów). Jego organizacją zajął się ks. Stefan Wyszyński późniejszy prymas Polski. W maju 1945 r. przeniesiono je do Włocławka. Do roku 1959 nauka trwała 5 lat, a w tym roku przedłużono ją do 6 lat i tak jest do dzisiaj⁸¹.

5. Seminarium Duchowne w Kaliszu

Po zmianach granic diecezji włocławskiej w 1818 r., kiedy to Kalisz, obok Włocławka, stał się stolicą biskupstwa kujawsko-kaliskiego, biskup Andrzej Wołłowicz (1819–1822) podjął wysiłki zmierzające do utworzenia drugiego – oprócz Seminarium Włocławskiego, którego nie mógł i nie chciał przenosić do Kalisza – Seminarium Diecezjalnego w Kaliszu. W maju 1820 r. wystąpił do rządu o zgodę na jego utworzenie. Ówczesna Komisja Rządowa ds. Wyznań Religijnych i Oświaty Publicznej pozwoliła użyć na ten cel połowę klasztoru bernardynów w Kaliszu, który należało wyremontować. Biskup Wołłowicz pragnąc doprowadzić swój zamiar do skutku, podjął się przeprowadzenia takiego remontu, organizując pewne środki pieniężne na uruchomienie seminarium. Jednak nie zdołał go urzeczywistnić, gdyż 9 marca 1822 r. zmarł⁸².

Jego następcą biskup Józef Szczepan Koźmian (1823–1831) nie był zainteresowany uruchomieniem seminarium w Kaliszu. Powodowane to było tym, iż bardziej upodobał sobie opactwo po cystersach w Łądzie nad Wartą. Tutaj zamierzał przenieść swoją rezydencję z Kalisza i założyć seminarium duchowne. Jednak i jego zamiary nie zostały zrealizowane. Ideę utworzenia

⁷⁹ Por. S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 45.

⁸⁰ Por. S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne diecezji włocławskiej*, art. cyt., s. 247–248; Por. W. Frątczak, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, dz. cyt., s. 90.

⁸¹ Por. S. Szczeblewski, *Seminaria duchowne diecezji włocławskiej*, art. cyt., s. 248.

⁸² Por. S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 308–309.

seminarium w Kaliszu podjął także i jego następca na stolicy biskupiej – biskup Walenty Tomaszewski (1836–1850). Godząc się z losem oddzielającym biskupa od swej włocławskiej katedry i seminarium, wznowił starania i wysiłki zmierzające do otwarcia uczelni kleryckiej w Kaliszu. 30 listopada 1838 r. przesłał on do głównego dyrektora Komisji Spraw Wewnętrznych i Oświaty Publicznej projekt podziału seminarium we Włocławku i utworzenia nowego seminarium w Kaliszu przy kościele św. Mikołaja, w gmachu po kanonikach regularnych, zniesionych tutaj w roku 1818. Chciał, aby klerycy należący do diecezji kujawsko-kaliskiej, czyli włocławskiej, uczyli się na pierwszym i drugim roku w Kaliszu, a na trzecim i czwartym we Włocławku. Działania te jednak nie były dobrze przemyślane ani dość stanowczo popierane i dlatego również nie przyniosły spodziewanego rezultatu⁸³. Dostrzegając jednak potrzebę powołania takiego seminarium, biskup Tomaszewski postanowił zorganizować aspirującym do seminarium przy klasztorze bernardynów w Kaliszu seminarium przygotowawcze, które nazwał Szkołą Przygotowawczą do Stanu Duchownego. Uczono w niej przez dwa lata języka łacińskiego, logiki, filozofii oraz śpiewu i ceremonii kościelnych. Uczelnię otworzono w 1839 r., a nadzór nad nią powierzono oficjałowi i konsystorzowi. Sam biskup napisał seminarzystom regulamin i wydał go 15 października 1840 r. jako „rozporządzenie dla aspirantów do seminarium sposobiących się w Kaliszu”⁸⁴. Po dwóch latach nauki przygotowujący się do kapłaństwa mogli przejść na dalsze studia do Seminarium Duchownego we Włocławku. W szkole tej przez okres ponad dziesięciu lat przygotowywało się do kapłaństwa każdego roku od siedmiu do piętnastu kleryków⁸⁵.

Wraz ze śmiercią biskupa Tomaszewskiego, 18 stycznia 1850 r., seminarium w Kaliszu, a raczej Szkoła Przygotowująca do Stanu Duchownego, przestała istnieć. Powodem takiego stanu rzeczy było to, iż biskup Jan Michał Marszewski – następca biskupa Tomaszewskiego – pochodzący z Włocławka postanowił nie przenosić się do Kalisza. Pozostając we Włocławku, pozyskał od rządu część dawnego zamku biskupiego i jako biskup kujawsko-pomorski zaczął rezydować przy katedrze włocławskiej. Seminarium kaliskie zaś ustanowione dla posługi kościelnej biskupów, gdy ci tam rezydowali, stało się niepotrzebne. Po roku 1865 pałac biskupi w Kaliszu wraz z dobrami został zabrany, co skłoniło także późniejszych biskupów kujawsko-kaliskich do stałego przebywania we Włocławku⁸⁶.

⁸³ Por. tamże, s. 309.

⁸⁴ Tamże, s. 312–313.

⁸⁵ Por. tamże, s. 315.

⁸⁶ Por. tamże, s. 315.

* * *

Przedłożony obraz działalności i organizacji szkolnictwa i oświaty w diecezji włocławskiej w XIX i początku XX wieku przybliża jeden z ważniejszych obszarów życia, działalności i misji Kościoła włocławskiego tamtego okresu. Ukazuje troskę biskupów włocławskich o tę istotną dziedzinę życia kościelnego oraz ich aktywność, zabiegi i wysiłki na rzecz wychowania i edukacji kandydatów do kapłaństwa, jak i wiernych świeckich. Najpierw należy zauważyć zabiegi biskupów włocławskich o przygotowanie kandydatów do stanu duchownego, co odzwierciedlało się w działalności i funkcjonowaniu Seminarium Duchownego we Włocławku, a także w wysiłkach mających na celu zorganizowanie Seminarium Duchownego w Kaliszu, kiedy to miasto stało się niejako stolicą biskupstwa kujawsko-kaliskiego. Szkolnictwo i nauczanie prowadzone w diecezji obejmowało również wiernych świeckich. Na jej terenie istniało i działało wiele rodzajów szkół, o różnym poziomie i o różnym znaczeniu, poczynając od szkół parafialnych, szkoły katedralnej oraz szkół zakonnych. Instytucje te odegrały znaczącą rolę – mimo rozlicznych trudności politycznych i organizacyjnych – w kształtowaniu ludzkiego ducha, szerzeniu oświaty i kultury, jak też realizowaniu misji ewangelizacyjnej.

Summary

EDUCATIONAL SYSTEM AND EDUCATION IN THE DIOCESE OF WŁOCŁAWEK IN 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Sphere bring up children, educational system and education to belong doubtless to the most important species human life. Decide also important problem to life, activity and mission of universal and local Church. It to relate also to the Church of Włocławek in 19th and the beginning of the 20th century, where causes connected with educational system, to bring up children and education determined important sphere the legislation activity of the Bishops of Włocławek, just as organizational and priesthood activity of clergy and convents. This activity to has first preparing candidates for clergy and next teaching and education faithful, especially children and young people. Therefore in the region of diocese were and were active many kinds of school, on different standard and meaning, to start by parishes schools, cathedral school, convents schools, and at the end clergy seminary. This activity was inscribe in realization evangelical mission and made one from important fields organizational and priesthood activity.

Ks. dr hab. Janusz GRĘŻLIKOWSKI – ur. 28 marca 1954 r., w Toruniu, wyświęcony na kapłana we Włocławku w 1979 r. Studia na Wydziale Prawa Kanonicznego KUL-u w latach 1980–1983. Magister teologii (1979), magister prawa kanonicznego (1983), doktor nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego (1984), profesor Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku (od 1986), oficjał Sądu Biskupiego we Włocławku (od 1992), doktor habilitowany nauk prawnych w zakresie prawa kanonicznego (2000), profesor nadzwyczajny i kierownik Katedry Historii Kościelnego Prawa Polskiego na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (od 2001), profesor nadzwyczajny i kierownik Zakładu Prawa Kanonicznego na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (od 2001), profesor nadzwyczajny w Wyższej Szkole Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku (2002). Aktualnie pełni funkcję oficjała Sądu Biskupiego we Włocławku oraz kieruje Katedrą Historii Kościelnego Prawa Polskiego UKSW i Zakładem Prawa Kanonicznego UMK. Autor rozprawy monograficznej *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego* (2000), publikacji książkowych: *Czy w Kościele są rozwody? Informator dla wnoszących sprawę o nieważność małżeństwa*, Włocławek 2001; *Przed nami małżeństwo. Informator dla pragnących zawrzeć małżeństwo*, Włocławek 2002; *Co po rozwodzie? Duszpasterze i wierni świeccy wobec małżeństw niesakramentalnych i kanonicznego procesu o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Częstochowa 2005; *Świętowanie Dnia Pańskiego*, Toruń 2005; książki pod swoją redakcją: *Prawo pogrzebowe. Artykuły problemowe i przepisy prawne*, Wydawnictwo Prawnicze „Leges” 2005 oraz ponad 300 artykułów naukowych, popularno-naukowych i prawno-duszpasterskich w pozycjach książkowych i czasopismach.